

Ігор Робак, Альона Якуба (м. Харків)

Зародження і становлення приватного аптечного бізнесу в Харкові XIX – на поч. XX ст.

На підставі архівних даних у статті досліджено процес виникнення і розвитку аптечного бізнесу в Харкові в дорадянську добу. Проаналізовано організаційні принципи функціонування «вільних» аптек і результати їхньої діяльності. Виявлена динаміка розростання аптек у різні роки. Наголошено на проблемних аспектах у відкритті та існуванні комерційних аптечних закладів. Розглянуто причини та особливості конкурентної боротьби серед власників аптечної галузі, законодавчі перепони при отриманні дозволу і юридичному оформленні відкриття аптеки, місця її розташування тощо.

Ключові слова: аптека, аптечний магазин, аптекарський помічник, аптекарський учень, провізор, фармацевт, «вільна» аптека, «Аптекарський статут», «Аптекарська такса».

Медична складова сучасного вітчизняного краєзнавства покликана вивчати всі аспекти охорони здоров'я певного краю, а отже, й забезпечення населення лікарськими засобами. Воно є одним з основних видів медичної допомоги. Сучасна вітчизняна фармацевтична галузь так само потребує реформування, як і вся система охорони здоров'я. Історичний досвід її становлення і розвитку має стати в нагоді сучасним реформаторам. Це особливо стосується приватного сегменту галузі, який, як відомо, за радянських часів не існував. А сьогодні він складає левову частку фармацевтичного ринку, є дуже перспективним із точки зору подальшого поступу і відіграє важливу роль як у постачанні ліків населенню, так і в створенні нових робочих місць.

Історіографія питання представлена загальними дослідженнями з історії Слобожанщини, її охорони здоров'я і фармації.

Перші згадки про харківські приватні аптеки з'явилися ще в дорадянський період у фундаментальній монографії Д. І. Багалія і Д. П. Міллера «История города Харькова за 250 лет его существования» [2, т. 2, с. 484]. А далі майже століття – нічого. Досвід розвитку комерційної складової аптечної справи в Україні не вивчався за радянських часів ані на загальноукраїнському, ані на місцевому рівнях, оскільки був неактуальним для радянської системи охорони здоров'я.

Не дуже просунулись у його вивченні й історики доби незалежності. Хоча відновилися історичні дослідження в галузі фармації. Так, у синтетичній монографії «Історія фармації в

Україні» (Харків, 1999), зокрема, висвітлено основні віхи розвитку аптечної справи в Харкові, відповідно до основних етапів розвитку забезпечення ліками населення України [24]. Деяка увага приділяється в ній і «вільним» аптекам. Але авторам не вдалося уникнути прикрих фактографічних помилок. Ретельніше з історичної точки зору був підготовлений навчальний посібник «Історія фармації» М. Л. Сятині (Львів, 2002) [26]. Принаймні у тих розділах роботи, де йдеться про Харків, усі наведені факти відповідають історичній дійсності.

Монографія одного з авторів даної статті присвячена розвитку охорони здоров'я в Харкові за імперської доби [25]. У ній міститься розділ з аптечної справи, а в ньому – матеріал по «вільних» аптеках. Крім того, автор намагався виправити ті фактографічні помилки, яких припустилися його попередники, зокрема в роботі «Історія фармації України» [там само, с. 248].

Загалом же ті праці, що існують, тільки фрагментарно висвітлюють тему нашої статті. Тому її метою є дати цілісну картину виникнення і діяльності приватного аптечного бізнесу в Харкові за дорадянських часів.

На початку XIX ст. губерньський Харків поступово розвивався і розбудовувався. Кількість його населення 1808–1809 рр. сягала приблизно 13 тисяч осіб [2, т. 2, с. 114]. У місті функціонувала тільки одна аптека. Вона була «казенною» і належала до «богоугодных заведений» Слобідськоукраїнського Приказу громадського опікування [там само, т. 1, с. 193]. Але одна аптека вже не могла задовольнити

потреби міста. Виникла нагальна потреба використовувати приватну ініціативу.

Ще з часів Петра I у Російській імперії існував інститут «вільних» (тобто приватних, комерційних) аптек, діяльність яких регламентувалася «Аптекарським статутом» і численними нормативними документами. У XIX ст. аптеки ці відкривалися з дозволу міністерства внутрішніх справ (міністерства поліції) за поданням губернських лікарських управ. Бажаючи відкрити «вільні» аптеки подавали до лікарських управ відповідні прохання з обґрунтуванням доцільності свого підприємства.

Першу «вільну» аптеку в Харкові від березня 1810 р. до квітня 1814 р. утримував осілий у Росії іноземець – Георг (Єгор Іванович) Венцель. 1808 р. міністр внутрішніх справ затвердив Г. Венцеля в аптекарському званні (наказ від 31 березня 1808 р.) і дозволив йому «завести в Харькове аптеку» [12, арк. 1; с. 256–257]. Для одержання дозволу на відкриття аптеки той пообіцяв надавати допомогу казенним закладам і, дійсно, у квітні 1810 р. Г. Венцель, уже як власник аптеки, подав прохання «Господину Статському советнику Слободско-Украинскому вице-губернатору и кавалеру правяшего должность гражданского губернатора Василию Гавриловичу Муратову», в якому дякував за можливість користуватися всіма правами Російської імперії та просив дозволу надавати допомогу казенним закладам і протягом чотирьох років «безденежно отпускал лекарства в венерический лазарет Слободско-Украинского Приказа Общественного Призрения и благородным девицам в Институт с самого его открытия» [14, арк. 1–12; арк. 1–7]. Отже, твердження авторів монографії «Історія фармації України» про те, що перша «вільна» аптека з'явилася в Харкові ще 1778 р. за ініціативою «городового» лікаря Овсія Смирницького [24, с. 103], не має під собою ґрунту. У 1814 р. Г. Венцель продав свою аптеку провізорів Хансові Небейсеру (за іншим джерелом – Нейбейсер) [17, арк. 2, 11]. Згодом, у 1816 р., Г. Венцель знов одержав дозвіл «завести в Городе Харькове собственную аптеку», але так і не відкрив її [18].

Першу «вільну» аптеку в Харкові влада тримала під постійним контролем на предмет наявності в неї необхідних ліків. Так, співробітник Слобідськоукраїнської лікарської управи Антон

Майер систематично звітував харківському поліцмейстерові про те, як аптека забезпечувала медикаментами лікарні [17, арк. 2–15].

19 травня 1819 р. від провізора Григорія Фідлера до міністерства поліції «по части Гражданского Генерал Штаб-Доктора» надійшло прохання про дозвіл відкрити власну аптеку в Харкові, опираючись начебто на численні звернення медичних чиновників і багатьох жителів міста. У зв'язку з подальшим ростом населення і розширенням території губернського міста питання про відкриття другої «вільної» аптеки було позитивно вирішене міністерством. Аптека відкрилася й була оглянута Слобідськоукраїнською лікарською управою на предмет її відповідності всім вимогам «Главного Медицинского Начальства» до подібного типу закладів у грудні 1819 р. «в каменном доме за рекою Лопанью по Большой Екатеринославской улице» [19, арк. 1–15; арк. 4].

Таким чином, на початку 20-х років XIX ст. у Харкові існували дві «вільні» аптеки: одна на вулиці Сумській, а друга на Великій Катеринославській вулиці, у 3-й, Залопанській, частині міста.

Перша спроба відкрити в місті третю «вільну» аптеку належить до 1822 р. і пов'язана вона з ім'ям провізора А. Копера. Але спроба ця зазнала невдачі внаслідок активної протидії з боку тримачів двох інших аптек – провізорів Г. Фідлера та К. Кассіянова, які побоювалися конкуренції. Як результат – міністр відмовив А. Коперу [20, арк. 4, 7; арк. 5].

Нова спроба одержати дозвіл на відкриття в Харкові третьої «вільної» аптеки була здійснена провізором Е. Нельдіхеном наприкінці 1827 р. [21, арк. 1]. К. Кассіянов знову почав чинити всілякі перешкоди, наголошуючи у своїх скаргах на тому, що відкриття цієї аптеки призведе «состояние моё к совершенному упадку» [там само, арк. 1]. Проте цього разу Слобідськоукраїнська лікарська управа дала висновок про доцільність відкриття третьої аптеки «за рекою Харьков», тому що «поселившись там жители удалены от находящихся теперь в Городе Харькове аптек...» [там само, арк. 4]. Міністр внутрішніх справ підтримав думку лікарської управи й дав дозвіл Е. Нельдіхену на відкриття аптеки. У січні 1829 р. нову «вільну» аптеку було відкрито в Захарківській частині міста [там само, арк. 14].

Цей період характеризувався бурхливим зростанням кількості населення, розширенням території міста та активною забудовою. До початку 40-х років у Харкові функціонувало вже чотири «вільних» аптеки. Четверту заснував провізор Г. Сартісон (Сартіссон), але незабаром продав її [5, арк. 7]. З усіх наявних аптека, «принадлежащая и управляющаяся провизором Карлом Эйзелером», що містилась на Московській вулиці, вважалась Харківською лікарською управою зразковою. Інспектор управи подав кандидатуру К. Ейзелера як варту подяки до медичного департаменту міністерства внутрішніх справ [7, арк. 26].

Бажаючих відкрити аптеку було чимало, але існуюча тогочасна система отримання дозволу являла собою складну процедуру. Зокрема, для отримання дозволу на відкриття «вільної» аптеки, власники неофіційно були зобов'язані виконувати певні вимоги, а саме: мали надавати добродійні знижки у придбанні ліків від 20–40% училищам Харківської губернії, Харківському колегіуму, Харківському інституту шляхетних дівичь, «казеннокоштным» студентам Харківського університету, студентській лікарні університету й університетським клінікам, арестантам Харківського в'язничного замку [11, арк. 5–6, 14–15]. Не взявши на себе зобов'язання з пільгового обслуговування «казенных заведений», розраховувати на прихильність начальства у вирішенні питання про відкриття нової аптеки було неможливим.

Про дійсне надання знижок власниками «вільних» аптек на медикаменти, керівники «казенных заведений» постійно звітували. Так, 11 лютого 1841 р. директор Харківських училищ звітував харківському цивільному губернаторові, що для вихованців гімназії утримується ліків з «вільної» аптеки Ейзелера на суму 1000 асигнаційних рублів і з кожного рубля надано знижку по 30 коп. асигнаційних рублів [там само, арк. 5].

Інспектор Харківського колегіуму 9 лютого 1841 р. написав звіт за три роки забезпечення закладу медикаментами. У ньому зазначалось, що з «вільної» аптеки провізора Г. Сартісона для хворих вихованців отримано медикаментів на суму у 1838 р. розміром 965 руб. 85 коп., 1839 р. – 532 руб. 80 коп., 1840 р. – 270 руб. 40 коп. асигнаційних рублів. У 1838 р. з кожного рубля вирахована знижка по 32 коп. з 1-го

асигнаційного рубля, а в 1839–1840 рр. з кожного рубля – по 30 коп. асигнаційних рублів [там само, арк. 6–6 зв.].

Аптекарь Г. Сартісон надавав ще послуги Харківському інституту шляхетних дівичь. За матеріалами звіту в 1840 р. інститутом забрано ліків з аптеки сумою на 3680 руб. 17 коп. асигнаційних рублів зі знижкою 35 коп. з рубля. Отже, загальні витрати на ліки склали 2392 руб. 7 коп. (або 683 руб. 45 коп. сріблом) [там само, арк. 14].

Ректор Імператорського Харківського університету доповідав 11 березня 1841 р., що «казеннокоштным» студентам надавалися ліки відповідно до контракту, підписаного провизором Ейзелером 10 лютого 1840 р., в якому зафіксовано зобов'язання відпускати ліки як для студентів, так і для клінічних інститутів при університеті з поступкою проти «Аптекарьської такси» зі «сложных» медикаментів на 40%, а з «простых» – 20% з рубля [там само, арк. 15].

Отже, для кожного «казенного» закладу знижки в різні роки різнилися між собою, але були суттєвими.

Новий етап боротьби за освоєння харківського фармацевтичного ринку був пов'язаний з відкриттям п'ятої «вільної» аптеки. 1841 р. прохання про її заснування подали два претенденти: купець Август Шепп й аптекарь Отто Фрейндлінг, який на той час уже орендував аптеку Г. Фідлера [22, арк. 1; арк. 5; арк. 26–27]. Пан Шепп, у випадку одержання дозволу на відкриття аптеки, обіцяв «отпускать лекарства для арестантов и всех казённых заведений с уступкою 35% против Аптекарьской таксы» [11, арк. 1], а Фрейндлінг – «с уступкою 40%» [10, арк. 1].

Г. Сартісон та А. Ейзелер (провізор, який керував на той час аптекою К. Ейзелера) різко виступили проти заснування нової аптеки, що могла «підірвати» їхні підприємства. Коли ж питання про відкриття аптеки було принципово вирішене, вони робили все можливе, щоб завадити її розміщенню в центрі міста [23, арк. 5–20; арк. 8–20].

Наявність у О. Фрейндлінга аптекарьського звання, а також більший розмір знижки, за якої він обіцяв відпускати ліки для «казенных заведений», вирішили питання на його користь. У червні 1841 р. міністр внутрішніх справ дозволив аптекареві О. Фрейндлінгу заснувати в

Харкові ще одну «вільну» аптеку. Вона відкрилася все-таки в центрі, у 1-й частині міста [там само, арк. 3; арк. 5, 43]. Згодом аптека О. Фрейндлінга стала найпотужнішою серед харківських «вільних» аптек і 1860 року відпустила ліків більш, як за 12,5 тис. рецептів, у той час, як, наприклад, аптека провізора А. Фосса – менш, як за 5 тис. [6, арк. 290]. Сам О. Фрейндлінг став членом «Харьковского Губернского Попечительного о тюрьмах Комитета» і на громадських засадах працював аптекарем у Харківській в'язничній лікарні, постачаючи туди безкоштовно ліки [16, арк. 206; арк. 66].

А незабаром, у серпні 1842 р. аптекар Отто Фрейндлінг і провізор Франц Шперк подали рапорт у Харківську лікарську управу. У ньому говорилося про те, що за взаємною згодою щойно відкриту О. Фрейндлінгом п'яту «вільну» харківську аптеку пропонується передати на законній підставі до орендного користування, починаючи з 25 серпня 1842 р. на п'ять років провізору Ф. Шперку [5, арк. 53]. І вже 16 серпня 1842 р. рапорт аптекаря й провізора задовольнили [там само, арк. 55]. Таким чином, вважаємо, що відкриття власної аптеки було для О. Фрейндлінга суто бізнесовим проектом.

Відразу ж після одержання О. Фрейндлінгом дозволу на заснування аптеки, ще до її відкриття, А. Ейзелер подав прохання на «заведение» у місті нової аптеки, геть ігноруючи свій недавній основний аргумент про те, що в Харкові нібито й чотирьох аптек цілком достатньо. Але лікарська управа відмовила А. Ейзелеру в «заведении ныне Шестой Аптеки в г. Харькове», «не находя [в этом] никакой надобности... тем более, что пятая ещё не открыта...». Харківський губернатор підтримав рішення управи [там само, арк. 19, 40, 41].

Навколо відкриття в Харкові шостої «вільної» аптеки розпочалася найгостріша конкурентна боротьба, що тривала понад двадцять років. У 50-ті роки аптеку намагалися заснувати провізори М. Бурцов та П. Давиденко. Проти її відкриття єдиним фронтом виступили власники, орендарі та управителі всіх інших аптек. Їхні негативні відгуки з цього приводу і скарги протягом багатьох років надходили до різноманітних інстанцій: Харківської лікарської управи, губернатора, медичного департаменту МВС, самого міністра внутрішніх справ і навіть царя. До цих же інстанцій із проханнями й доповідними

записками зверталися М. Бурцов і П. Давиденко, а М. Бурцов писав цареві навіть двічі. О. Фрейндлінг відмовлявся, у разі відкриття нової аптеки, постачати безкоштовно ліки до лікарні в'язничного замку. П. Давиденко обіцяв узяти цю функцію на себе й додатково забезпечувати «безденежно лекарствами благотворительное общество, приют и раненых господ офицеров». М. Бурцов брався здійснювати безкоштовне постачання ліків дитячому притулку та повітовому духовному дівочому училищу. Суперечки тривали до грудня 1861 р. Зрештою міністр внутрішніх справ дозволив відкрити «вільну» аптеку в місті Харкові провізорів П. Давиденку. Відразу ж після цього почалась нова тяганина з приводу місця розташування нової аптеки. Утримувачі вже існуючих аптек намагалися будь-що не допустити конкурента до центру міста. І все ж таки у грудні 1862 р. аптека була відкрита на Театральному майдані. Проте ще довгий час ображені харківські аптекарі не могли заспокоїтися і продовжували писати скарги [15, арк. 1–34; арк. 1–12, 14, 23, 39, 63, 64, 72–80, 91, 92, 104, 108, 110–114, 120; арк. 1–209; с. 269–272, 277–279].

Така жорстка конкуренція в аптекарському бізнесі пояснювалася тим, що «вільні» аптеки насправді були зовсім не вільними, коли йшлося про встановлення цін на їхню продукцію. Ціни на аптечні товари в той час були суворо регламентовані документом, що називався «Аптекарською таксою» [13, арк. 1–4; арк. 1–3], і свої прибутки власник аптеки міг збільшити тільки збільшенням товарообігу. «Аптекарська такса» була типовим проявом державної монополії в аптечній справі. Вона позбавляла аптеки вільної конкуренції. Відкриття кожної нової аптеки реально загрожувало тим, що вже існували, зменшенням їхніх оборотів, а відтак і прибутків. Це постійно переслідувало власників аптек і певним чином гальмувало їх роботу.

Харківські тогочасні «вільні» аптеки були дуже непогано обладнані. Усі вони містились у просторих кам'яних будинках із бляшаним дахом, мали обов'язкові окремі приміщення для лабораторії, кокторії, матеріальної, рецептурної кімнат, кімнати для збереження трав, сушарні для трав, квітів і коріння, а також комору і льох. Усі сильнодіючі та отруйні речовини зберігалися окремо, під замком у спеціальних шафах і були опечатані. У кожній аптеці, крім управляючого,

працювали по 2–6 фахівців (провізорів, аптекарських помічників, аптекарських учнів) та 1–3 робітники [4, арк. 26–28; арк. 1–21; арк. 13–14, 17–18; арк. 31; арк. 2–11; арк. 6, 13].

Харківська лікарська управа пильно контролювала «вільні» аптеки. Періодично члени управи проводили їх планові й позапланові огляди. Результати перевірок розглядалися на засіданнях управи. Власникам аптек та їхнім управляючим надсилали розпорядження щодо усунення виявлених під час перевірок недоліків. Якщо у призначений термін їх не усували, то розпочинався процес закриття аптеки відповідно до порядку, передбаченого «Аптекарським статутом». Проте в Харкові до цього ніколи не доходило. Іноді лікарська управа «ставила на вид» або робила «строжайшее замечание» власникам чи управляючим, виносила їм догани, а якщо виявлені порушення були грубими, інформувала про них медичний департамент МВС, який уживав своїх заходів дисциплінарного впливу до порушників [9, арк. 13–34; арк. 15; арк. 1–23; арк. 10; арк. 1–33; арк. 1–21; арк. 1–60; арк. 1–146; арк. 1–17].

Управляючий «вільною» аптекою не мав права лишити її навіть на один день, не сповістивши про це лікарську управу. У випадках хвороби, відпустки, від'їзду управляючого, він і співробітник, який залишався замість нього, подавали рапорти до лікарської управи про передачу аптеки, а після повернення управляючого до своїх обов'язків – знову відповідні рапорти. Змінюючи управляючих, власники аптек просили лікарську управу про відповідний на це дозвіл, після одержання якого також відбувалась передача аптеки [8].

У пореформені часи Харків став великим промисловим і залізничним вузлом. Кількість його населення швидко зростала. Що ж до «вільних» аптек, то наступна, сьома, з'явилась у Харкові 1870 р. [27, с. 223]. Отже, на той час при населенні у 81 тисячу [2, т. 2, с. 117] одна «вільна» аптека охоплювала 11571 жителя.

Далі розвиток приватного аптечного бізнесу прискорився. На початку 1880-х років у місті було вже 10 «вільних» аптек, на кожну з них припадало 12873 особи [28, отд. III, с. 180–181]. Таке зниження забезпеченості аптекарськими послугами при зростанні кількості аптек було обумовлене випереджальним приростом населення.

До 1890-х років «вільних» аптек у Харкові стало 13, але на одну аптеку припадало тоді майже 15000 жителів [29, отд. IV, с. 255].

У 1900 р. в Харкові функціонувало 19 «вільних» аптек. Середнє навантаження на кожну з них (не беремо до уваги дві гомеопатичні) становило 11612 осіб. Та, крім аптек, у місті вже торгувало 33 аптечних магазини (на 1868 рік їх було лише 2) – підприємств, які не виготовляли ліків, а тільки торгували ними. І вони відчутно розвантажували аптеки [30, отд. I, с. 67; т. 2, с. 477].

1902 року кількість «вільних» аптек у Харкові досягла 23, 1904 – 24, 1910 – 35. Аптечних магазинів у 1904 р. працювало 32, а в 1910 р. – 42. При цьому в 1902 р. одна «вільна» аптека (без двох гомеопатичних) обслуговувала 9776 жителів міста, у 1904 – 8596, у 1910 – 6710 [31, отд. X, с. 313–314]. У 1904 р. кількість жителів на одну аптеку в Москві складала 20611 осіб, у Одесі – 10629 осіб, у Києві – 12328 осіб. Цей же показник у 1910 р. складав у Санкт-Петербурзі 9373 особи, у Москві – 18286 осіб, у Києві – 12748 осіб [31, с. 214–215, 228–229, 0106–0107, 0108–0109; с. 18–19, 564–565, 226–227, 402–403].

На початку XX ст. на стан аптечної справи істотно впливала відсутність розвинутої вітчизняної медичної та фармацевтичної промисловості. Перед Першою світовою війною вона з'явилась, проте перебувала в зародковому стані.

Державна аптечна монополія не була скасована. А правила відкриття нових аптек, згідно з якими отримання дозволу на це в значній мірі залежало від думки власників уже існуючих аптек, несло на собі суттєвий відбиток цехового середньовіччя. Це чітко розуміли й самі фармацевти: «Аптечна привілея сильно гальмує розвиток у нас аптекарської справи. Більше половини аптекарів на сьогодні не має нічого спільного з фармацевтичною корпорацією, і є простими спекулянтами. Крім того, аптечна монополія обмежує діяльність громадських установ у справі надання допомоги бідному населенню ліками. Через ті ж аптечні привілеї у нас затримується розвиток фармацевтичної промисловості, так як фабричне виготовлення багатьох лікарських засобів дозволяється виключно аптекам. Російське фармацевтичне товариство пропонує, беручи до уваги перегляд аптекарського

статуту, порушити клопотання про скасування аптекарського привілея», – писали вони [1, с. 24–28].

Таким чином, у досліджений період було закладено підвалини аптечного бізнесу в Харкові. Забезпечення населення лікарськими засобами по лінії приватних («вільних») аптек складало вагому частку всього медикаментозного постачання. В аптечному бізнесі точилася жорстка конкурентна боротьба. Але вона не приводила до зниження цін на медикаменти, оскільки ціни регламентувалися «Аптекарською таксою». Унаслідок дорожнечі медикаментів лікарські засоби були мало приступні для незаможної біль-

шості харківської громади. У післяреформений період з'явилися приватні аптечні магазини. Рівень забезпеченості «харьковцев» аптечними послугами був найвищим серед українських міст у межах Російської імперії і навіть вищим за відповідний рівень у Санкт-Петербурзі та Москві. Проте, незважаючи на досить високі темпи розвитку аптечної мережі, вони не встигали за випереджальним ростом населення і рівень його забезпеченості аптекарськими послугами залишався низьким. Давалася взнаки і відсутність власної розвинутої фармацевтичної промисловості.

Джерела та література

1. Аржанов Н. П. Фармацевты и революция: внутрикорпоративные источники радикальных настроений / Н. П. Аржанов // Провизор. – 1999. – № 11. – С. 24–28.
2. Багалеї Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905): ист. моногр.: в 2 т. / Д. И. Багалеї, Д. П. Миллер. – репр. изд. – Х.: [б. и.], 1993. – 2 т. – 697 с.
3. Города России в 1904 году / Центр. стат. ком. М. В. Д. – СПб.: типо-литогр. Ныркіна, 1906. – XIII, 410, 462, XIII с.; Города России в 1910 году / Центр. стат. ком. М. В. Д. – СПб.: типо-литогр. Ныркіна, 1914. – 1058, XXXIV с.
4. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО), ф. 12, оп. 1, спр. 22, 28 арк.; спр. 100, 47 арк.; спр. 1525, 21 арк.; спр. 1525, 18 арк.; спр. 1796, 31 арк.; оп. 2, спр. 20, 11 арк.; ф. 3, оп. 79, спр. 192, 13 арк.
5. ДАХО, ф. 12, оп. 1, спр. 12, 55 арк.
6. ДАХО, ф. 12, оп. 1, спр. 1487, 290 арк.
7. ДАХО, ф. 12, оп. 1, спр. 22, 28 арк.
8. ДАХО, ф. 12, оп. 1, спр. 242; спр. 1054; спр. 1300; спр. 1714; оп. 2, спр. 160.
9. ДАХО, ф. 2, оп. 1, спр. 22, 34 арк.; ф. 12, оп. 1, спр. 119, 15 арк.; спр. 161, 23 арк.; спр. 1416 (а), 10 арк.; спр. 1525, 33 арк.; спр. 1582, 21 арк.; спр. 1675, 60 арк.; спр. 1796, 146 арк.; оп. 2, спр. 20, 17 арк.
10. ДАХО, ф. 3, оп. 125, спр. 116, 20 арк.
11. ДАХО, ф. 3, оп. 125, спр. 31, 23 арк.
12. ДАХО, ф. 3, оп. 13, спр. 170, 1 арк.; Робак І. Ю. Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок XVIII ст. – 1916 р.) / І. Ю. Робак. – Х.: ХДМУ, 2007. – 346 с., [12] арк. іл.
13. ДАХО, ф. 3, оп. 165, спр. 49, 4 арк.; оп. 55, спр. 189, 4 арк.; оп. 59, спр. 33, 3 арк.
14. ДАХО, ф. 3, оп. 17, спр. 365, 12 арк.; оп. 26, спр. 197, 7 арк.
15. ДАХО, ф. 3, оп. 180, спр. 86, 34 арк.; оп. 192, спр. 432, 120 арк.; ф. 12, оп. 1, спр. 149, 209 арк.; Робак І. Ю. Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок XVIII ст. – 1916 р.) / І. Ю. Робак. – Х.: ХДМУ, 2007. – 346 с., [12] арк. іл.
16. ДАХО, ф. 3, оп. 205, спр. 110 (а), 206 арк.; ф. 12, оп. 1, спр. 1103, 66 арк.
17. ДАХО, ф. 3, оп. 25, спр. 73, 15 арк.
18. ДАХО, ф. 3, оп. 28, спр. 136, 12 арк.
19. ДАХО, ф. 3, оп. 39, спр. 61, 15 арк.; оп. 51, спр. 78, 7 арк.; оп. 75, спр. 26, 14 арк.
20. ДАХО, ф. 3, оп. 51, спр. 78, 7 арк.; оп. 75, спр. 26, 14 арк.
21. ДАХО, ф. 3, оп. 75, спр. 26, 14 арк.
22. ДАХО, ф. 3, оп. 125, спр. 31, 23 арк.; ф. 12, оп. 1, спр. 12, 55 арк.; оп. 1, спр. 22, 28 арк.
23. ДАХО, ф. 3, оп. 125, спр. 116, 20 арк.; ф. 12, оп. 1, спр. 12, 55 арк.
24. Історія фармації України / Р. В. Богатирьова, Ю. П. Спіженко, В. П. Черних та ін. – Х.: Прапор: Вид-во УкрФА, 1999. – 799 с.
25. Робак І. Ю. Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок XVIII ст. – 1916 р.) / І. Ю. Робак. – Х.: ХДМУ, 2007. – 346 с., [12] арк. іл.
26. Сятиня М. Л. Історія фармації: навч. посіб. для вищ. навч. закл. / М. Л. Сятиня. – Львів, 2002. – 660 с.

27. Харьковский календарь на 1871 год: (год 3-й): с картою Харьк. губернии / сост. и издал А. Подвысоцкий. – Х. : тип. К. П. Счастни, 1870. – VI, 582 с.

28. Харьковский календарь на 1884 год: (год двенадцатый) / изд. Харьк. губерн. стат. ком. ; под ред. П. С. Ефименко. – Х. : тип. губерн. правления, 1883. – VIII, 456, 162, 42 с.

29. Харьковский календарь на 1892 год: (год двадцатый): в 2 кн. / изд. Харьк. губерн. стат. ком. – Х. : тип. губерн. правления, 1892. – XI, 368, 150, 196 с.

30. Харьковский календарь на 1902 год: (год тридцатый): с прил. пл. 16 городов Харьк. наместничества и стен. календаря / изд. Харьк. губерн. стат. ком.

; под ред. В. В. Иванова. – Х. : тип. Варшавчика, Гессена и Молчадского, 1902. – 630 с. разд. паг.; Багалея Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905): ист. моногр.: в 2 т. / Д. И. Багалея, Д. П. Миллер. – репр. изд. – Х. : [б. и.], 1993. – 2 т. – 697 с.

31. Харьковский календарь на 1904 год: (год тридцать второй): с прил. пл. г. Харькова / изд. Харьк. губерн. стат. ком. ; под ред. М. И. Плещеева. – Х. : тип. Гессен, Молчадского и Варшавчика, 1904. – 693 с. разд. паг.; Города России в 1910 году / Центр. стат. ком. М. В. Д. – СПб. : типо-литогр. Ныркина, 1914. – 1058, XXXIV с.

Игорь Робак, Алена Якуба

Зарождение и становление частного аптечного бизнеса в Харькове в XIX – нач. XX ст.

На основании архивных данных в статье исследован процесс возникновения и развития аптечного бизнеса в Харькове в досоветскую эпоху. Проанализированы организационные принципы функционирования «вольных» аптек и результаты их деятельности. Выявлена динамика разрастания аптек в разные годы. Акцентировано внимание на проблемных аспектах в открытии и существовании коммерческих аптечных учреждений. Рассмотрены причины и особенности конкурентной борьбы среди владельцев аптечной отрасли, законодательные преграды при получении разрешения и юридическом оформлении открытия аптеки, места ее расположения и тому подобное.

Ключевые слова: аптека, аптечный магазин, аптекарский помощник, аптекарский ученик, провизор, фармацевт, «вольная» аптека, «Аптекарский устав», «Аптекарская такса».

Igor Robak, Alyona Yakuba

The emergence and establishment of private pharmacy business in Kharkov in XIX – early 20th century.

The article is devoted to the investigation of the process of emergence and development of pharmaceutical business in Kharkov during pre-Soviet period. Organizational principles of the «free» pharmacies and the results of their work are analyzed in the article. The dynamics of proliferation of pharmacies in different years is studied. The author emphasized the problematic aspects of opening and existence of commercial pharmacies. Reasons and characteristics of competition among the owners of the pharmacy industry, legislative obstacles of the process of obtaining permits, legal registration of pharmacy, its location are investigated in the article.

Key words: pharmacy, chemist's shop, drugstore assistant, drugstore student, pharmacist, «free» pharmacy, «Apothecary statute», «Apothecary fee».